

Praistorijsko naselje Brdašće u Laktašima

Orhan Jamaković

Adelaide

Zdenko Žeravica (†)

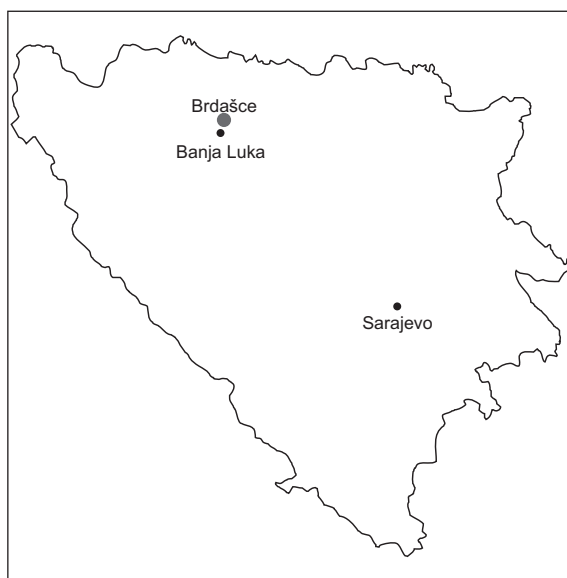
Dubrovnik

Praistorijsko naselje Brdašće u Laktašima nalazilo se na platou manjeg uzvišenja relativne visine 7 m, koje dominira nad ravničarskim okolnim područjem uz lijevu obalu Vrbasa. Osim tako karakterističnog topografskog položaja, mjesto je bilo povoljno za nastanjivanje i zbog toga što u podnožju uzvišenja izvire ljekovita termalna voda koja je vjerovatno bila korištena već i u praistorijskom periodu. Lokalitet je otkriven 1959. godine, a već 1960. godine na njemu je izvršeno probno arheološko iskopavanje, o kome je do sada objavljen samo kratak prethodni izvještaj¹, odnosno potom publikovani nalazi paleolitskih kremenica s ovog lokaliteta².

Sav pokretni materijal i dokumentacija sa iskopavanja pohranjeni su u Muzeju Bosanske krajine u Banja Luci, pa su privukli pažnju autora ovog rada, koji su se (uz dopuštenje rukovodilaca iskopavanja V. Nikolić i B. Čovića) odlučili na objavljivanje rezultata iskopavanja. Bez obzira na to što sa iskopavanja postoji vrlo dobra dokumentacija i inventarisan arheološki materijal, morali smo se prilikom interpretacije arheoloških slojeva i profila otkopa u većoj mjeri koristiti iznošenjem faktičkog opisa iz dnevnika iskopavanja nego što bi to bilo u slučaju da smo imali stvarni uvid na terenu u toku iskopavanja.

Tek nakon tako interpretiranih rezultata iskopavanja i vezivanja pokretnog arheološkog materijala s otkopnim slojevima, moglo se pristupiti analizi s aspekta određivanja stvarne kulturne stratigrafije u ovom naselju.

Plato na kojem je naselje bilo smješteno nepravilnog je kruškolikog oblika, prečnika 33 i 29

Karta 1. Geografski položaj lokaliteta Brdašće

m. Istraživanje je započeto otvaranjem probnog rova na jugozapadnoj strani platoa. Na tom prostoru površina platoa ima nagib od 0,80 m od istočne prema zapadnoj strani Rova I.

Rov I, dužine 15 m, a širine 0,60 m koji je podjeljen na tri segmenta od po 5 m dužine: ROV Ia, Ib i Ic, gledano od istoka ka zapadu.

Rov Ia

U ovom rovu izvršeno je otkopavanje četiri otkopna sloja i došlo se do dubine cca 0,90 m.

I o. s. (0-0,18 m): u istočnoj polovini rova bila je zemlja s primjesama pijeska i većih oblutaka, dok se u preostalom dijelu nalazio humus s nalazima fragmenata keramike.

II o. s. (0,18-0,48 m): zahvata dio recentnog sloja ispod koga se pojavio normalan kulturni

¹ Nikolić 1962, 300.

² Basler 1963/64, 36-37.

sloj s dosta keramike, kućnog lijepa, ugljenisanog drveta i malo životinjskih kostiju.

III o. s. (0,48-0,71 m): sadrži u istočnoj polovini sitan šljunak i nešto izgorene zemlje, dok je na ostaloj površini bila neka rastresita zemlja s djelomičnim infiltracijama žute ilovače. U sloju je bilo dosta ugljenisanog drveta, pepela i keramike.

IV o. s. (0,71-0,89 m): sadrži dosta izgorenog kućnog lijepa kao i komadića izgorenog drveta. Ispod ovog sloja je čitavom dužinom rova naboj žute ilovače.

Rov I b

I o. s. (0-0,25 m): javlja se neoštećeni sloj s dosta fragmenata keramike, a u njemu je bilo i komadića kućnog lijepa (u zapadnom dijelu rova se nalazi recentno oštećenje).

II o. s. (dubine ovog i svih preostalih slojeva iz rova Ib i Ic odgovaraju u relativnom smislu onima iz rova Ia): u neoštećenom dijelu je nađeno dosta kućnog lijepa i nešto sitnijeg ugljenisanog drveta, od kojeg je posebno istaknuto otkriće dvije manje gredice (dužine 0,40 i širine 0,60-0,80 m) koje zalaze u sjeverni profil. U sloju je otkrivena veća količina keramike kao i životinjska vilica (pas?).

III o. s.: nađeno je relativno malo keramike, nešto životinjskih kostiju, te nekoliko komada ornamentisanog lijepa, možda od ognjišta. Na početku IV o. s. bila je veća količina pepela, izgorene zemlje i kućnog lijepa, kao i izgorena drveta. U sloju je bilo mnogo keramike „sa turban obodom“, ali i drugačije profilirane keramike, kao i jedan čitav sud u u kome je bilo životinjskih koščica. Sloj je sadržavao i životinjske kosti.

Rov Ic

U prvom otkopnom sloju nađeni su fragmenti keramike.

Za II o. s. konstatovano je da se radi o normalnom kulturnom sloju u kome su otkriveni ostaci vatrišta od sloja sitnog šljunka, preko koga je crveno izgoreni sloj gline. U sloju je bilo dosta pepela ugljenisanog drveta i kućnog lijepa. Sve to pokazuje da se na ovom nivou radi o ostacima stambenog horizonta, što dokazuje i relativno velik broj fragmenata keramike.

U III o. s. otkriveni su ostaci keramičke peći s velikom količinom ugljenisanog drveta, izgorene zemlje i keramike koja predstavlja uglavnom

ostatke većih posuda. U ostalom dijelu sloja nađeno je dosta keramike i životinjskih kostiju.

U IV o. s. ispod keramičke peći bila je veća količina izgorene keramike koja se, uostalom, evidentira i u cijelom sloju, kao i komadi izgorjelog drveta i lijepa.

Nakon provedenog probnog iskopavanja iskopan je podužni profil sva tri rova prema kome bi se moglo zaključiti da se u okviru otkopane površine mogu izdvojiti dva osnovna sloja: prvi sloj obuhvata I i II o. s., a sastoji se od smeđe zemlje; drugi, kulturni sloj žučkaste zemlje obuhvata dio II, III, i IV o. s. koji leži zapravo na tanjem sloju intenzivnog gara, ispod koga je potom na cijeloj dužini rova i tanji ilovasti naboj. Taj profil poslužio je kao orijentacija za nastavak iskopavanja.

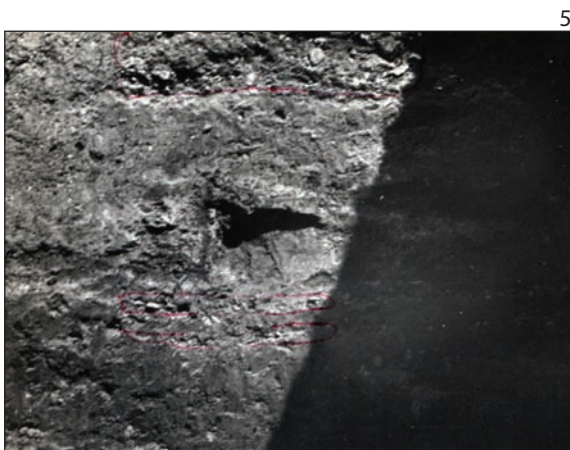
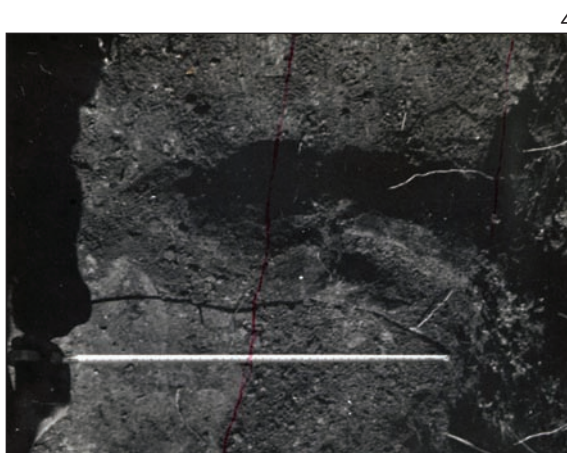
Blok A

Sa sjeverne strane rova Ia i Ib istražena je površina 4 x 6 m, označena kao Blok A, a rezultati iskopavanja na tom mjestu predstavljaju osnovu ovog rada.

I o. s. (0-0,20 m) predstavlja uglavnom humusni sloj u kome je nađeno malo keramike.

II o. s. (0,20-0,35 m) u južnom uglu bila je znatna količina izgorjelog lijepa fragmenata naboja podnice, dok su u sjevernom i sjeverozapadnom dijelu konstatovane velike količine lijepa. Ostali dio sastoji se od crne zemlje izmiješane s većim i manjim komadima kamenja. Čitav sloj je obilovao većom količinom fragmenata keramičkog posuđa, a od glinenih izrađevina ovdje su nađeni ostaci sača, tegovi i pršljenci. Evidentirani su fragmenti kamenih žrvanja, a sloj je još obilovao životinjskim kostima. Čitavom površinom III o. s. (otkopavanog do dubine 0,60 m na zapadnoj, odnosno 0,50 m na istočnoj strani) nađeno je dosta lijepa, izgorene zemlje i izgorenog drveta, a od pokretnog materijala nalazi keramike (među kojima se ističu nalazi cijelih posudica tipa kašike, kao i veće zdjele grublje fature). Od ostalih nalaza evidentiramo keramičke pršljeneve, od kojih su neki ornamentisani. Čitava površina sloja obiluje životinjskim kostima, većim brojem jelenjih rogova, a kao poseban nalaz ističemo donju vilicu dabra.

IV o. s. (kopan do dubine 0,83 m odnosno 0,68 m) uglavnom je crna zemlja, osim u sjevernom dijelu gdje je veća površina izgorjele zemlje i mnoštva keramike. Od keramičkih nalaza po-

Tab. 1. 1. Nagorena keramika iz IV o. s.; 2-3. Sitniji i krupniji šljunak utisnut u ilovaču sa dijelom keramičke posude ili osnove ognjišta u o. s. VI; 4. osnova četverougaone građevine sa jamama za stubove u osnovi zida u o. s. IX; 5. profil „h“-»g“ u kome se ocrta profil staze sa šljunkom. Gornji dio fotografije pokazuje šut građevine prethodnih kopova 6. Situacija nakon skidanja lažne zdravice i glačanja osnove kopa XIII, sa ukopanim jamama.

sebno izdvajamo veći sud izvijenog oboda oko koga je bilo mnoštvo jelenskih kostiju, a obilje životinjskih kostiju nalazilo se i u ostalom dijelu sloja. Keramika iz ovog sloja je dosta nagorena što pretpostavlja mogućnost požara na nivou ovog sloja (Tab. 1, 1).

Ostaci žučkasto-sivog naboja, izgorene zemlje i kućnog lijepa su otkriveni u većem dijelu V o. s. (kopan do dubine 0,10, odnosno 0,79 m), s tim da naročito sredina bloka obiluje izgorenim i izmrvljenim lijepom uz nešto šljunka. U sjeverozapadnom uglu je bilo dosta gara. Keramike je nađeno nešto manje nego u prethodnom sloju (pretežno grubo posuđe). I ovdje se nalazi dosta keramike deformisane u požaru. Otkrivani su piramidalni tegovi većih dimenzija, a kao tipična za sloj se izdvaja fragmentovana jezičasta sjekira.

Na velikom dijelu VI o. s. (dubine do 1,20 m, odnosno 0,93 m) nalazi se ilovasta zemlja u kojoj je u jugozapadnom uglu otkrivena supstrukcija sitnijeg i krupnijeg šljunka utisnutog u ilovaču (dio posudice ili osnove ognjišta (Tab. 1, 2-3).

Duž južne strane bloka u ovom kopu su otkriveni veći komadi kućnog lijepa i ugljenisanog drveta. Karakteristično je da u ovom sloju nalazimo na manju količinu keramike nego u prethodnim slojevima.

I u VII o. s. (dubina 1,39 m) nalazi se najvećim dijelom ilovasta zemlja u kojoj je, također, malo keramike koja po fakturi i oblicima odgovara onoj iz prethodnog sloja. Ovaj sloj je dao prve metalne nalaze: bronzanu fragmentovanu iglu i komad bronzanog spiralnog privjeska.

Najveći dio VIII o. s. (dubine 1,40 m odnosno 1,48 m) predstavlja zemlja zelenkasto-pepeljaste boje, osim u jugoistočnom uglu gdje je manja površina ugljenisanog drveta s nagorjelim životinjskim kostima, što sve leži na tanjem sloju nabijene gline i pijeska. Cijeli ovaj sloj obiluje fragmentima keramike koji pripadaju mahom većim sudovima sa izvijenim obodima, premda su nađene i manje ornamentirane šoljice.

Posebno je značajna situacija u IX o. s. (dubina 1,69 m) jer su tu otkrivene osnove četverougao-nih građevina s jamama za stubove u osnovama zidova. Od zapada prema istoku nalazi se staza široka 1,20 m koja dijeli sjevernu od južne građevine (Tab. 1, 4). S obzirom na malu otkopavanu površinu, dimenzije građevina i oblik građevine nisu mogli biti određeni.

Konstatovano je da građevina u sjevernoj polovini bloka ima tanji pregradni zid. Inače, cijela površina sloja obiluje većim komadima izgorenog kućnog lijepa. Zemlja u sloju je sivkasto-pepeljaste boje. U sjeverozapadnom dijelu otkriveni su ostaci ognjišta s podlogom od krupnijeg šljunka preko koga je naboj žute zemlje (Tab. 2, 1. 2). U sloju je relativno dosta ostataka fragmenta keramike i životinjskih kostiju koncentrisanih nešto više oko ognjišta. Nađen je i fragment kamenog žrvnja.

X o. s. (dubina 1,95 m) obiluje šutom od građevina iz prethodnog sloja. Ispod ovog se nalazio naboj od ilovače koja je, ustvari, bila podnica. Dio koji je u prethodnom sloju označen kao staza među građevinama, na dnu ovog kopa sastoji se od oblutaka i ugljenisanog drveta (Tab. 2, 3).

XI o. s. (dubina 2,03 m): uz istočni profil nalazila se sivo-zelena zemlja, a na ostaloj površini slična, ali pomiješana s komadima izgorenog drveta i fragmenta keramike.

XII o. s. sastojao se od masne, dosta tvrde sivkaste zemlje u koju su ponekad umiješani komadići ugljenisanog drveta, mnoštvo keramičkih fragmenta i nešto životinjskih kostiju.

U sjevernom dijelu sonde otkrivene su kremene alatke³.

XIII o. s. (oko 2 m): nakon skidanja ovog sloja „lažne zdravice“ prostirao se tanak sloj gara sa nešto keramike. U osnovi ovog sloja (u osnovi zdravice) ukopano je nekoliko jama od kojih je samo u jednoj (u sjevernom dijelu) bilo nešto više nalaza, dok je u ostalim bila samo meka zemlja pomiješana sa ugljenisanim drvetom. Posebno je naglašeno da je u pomenutoj jami uz ostale nalaze evidentiran fragment crvenkasto-smeđe posude i mali fragment bronze (Tab. 1. 6).

Najbolje mogućnosti za interpretaciju kulturnih slojeva u bloku A pruža istočni profil.

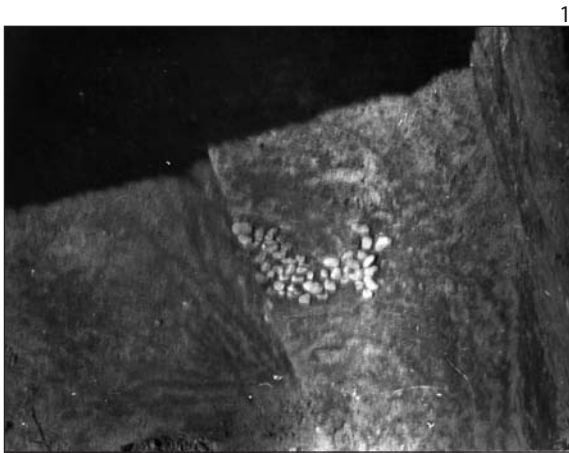
(1): Do oko 0,10 m otkopavane površine pripada sloju humusa (I o. s.).

(2): Ispod njega se nalazi kulturni sloj zelenkasto-žučkaste boje, koji prema južnoj strani jednim dijelom postaje smeđ (premda mjestimično i zelenkast), sa više ostataka ugljevlja. Taj sloj je na sjevernoj strani debljine oko 0,70 m (obuhvata II – IV i gornjim dijelom V o. s.), ali pokazuje izvjestan pad prema južnoj strani (no koji nije od posebne važnosti u interpretaciji ukupne situacije).

³ Basler 1963/4, 36.

cije kulturnog sloja u bloku A, s obzirom na to da se uz izvjesne faze gradnje objekata osnovni kulturni sloj nastavlja gotovo sve do zdravice i iznad).

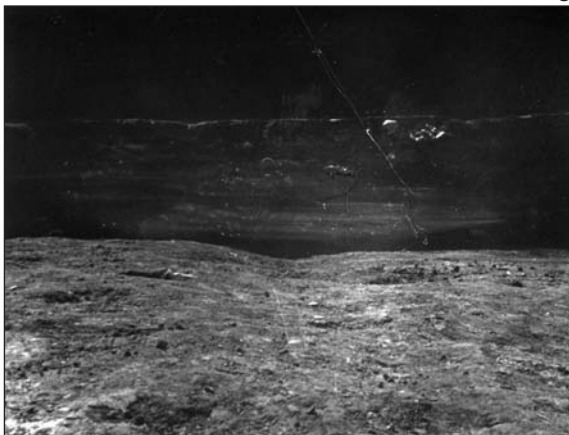
(3): Ovaj sloj jednim dijelom leži na tankom sloju (cca 0,10 m i obuhvata dio V o. s.) pepela,

1

2

3

Tab. 2. 1. Ostaci ognjišta iz kopa IX; 2-3. stitucija poslije glačanja kopa IX, dio podnice sa ostacima oblutaka i ugljenisanog drveta

izgorenog lijepa i crne izgorene zemlje i pokazuje također pad prema jugu.

(4): Ispod njega se pojavljuje ponovo zelenkasto-žučkasti sloj sa ugljevljem koji se prema južnoj strani stanjuje, odnosno prelazi u smeđi sloj sa izgorenim drvetom. Debljine je cca 0,50 m (obuhvata dio V, VI i VII o. s.).

(5): Spomenuti sloj leži jednim dijelom na sloju pijeska, naboja žute izgorene zemlje (debljine 0,20 m – VIII i dio IX o. s.).

(6): Ispod njega je također tanak sloj (dio IX, X i dio XI o. s.) intenzivnog kućnog lijepa i izgorenog drveta u zemlji zelenkaste boje. U okviru njega se pri dnu nalazi i tanji sloj naboja – podnica. Očito se ovdje radi o dijelu sloja gdje su se nalazili određeni objekti – možda nastambe – koji se produžuju u sjevernom profilu. Zapravo bi se radilo o ostacima objekata iz IX o. s. ovog bloka. U južnom dijelu profila se primjećuju intenzivniji ostaci građevina. Ovo zaključujemo na osnovu toga što se tamo češće pojavljuju (već od IV o. s. dublje) naboji žute zemlje, nekad s izgorenim lijepom ili podlogom od šljunka, kao i ostatak objekta od pečene zemlje (peć?). (Tab. 2, 1) No ipak se u osnovi radi o stambenim horizontima koji se na tom prostoru javljaju u okviru jedin-stvenog kulturnog sloja sve do nivoa XII o. s.

(7): Po sastavu je dosta specifičan najdonji dio otkopavane površine, dakle onaj koji se nalazi iznad zdravice (debljine je oko 0,20 m) XII i XIII o. s., gdje se zapravo radi o sloju zemlje, uglavnom smeđe boje ili s intenzivnim ostacima ugljenisanog drveta.

Situaciju iz istočnog profila lako kontroliramo na južnom profilu Bloka A, gdje pratimo nastavak stratigrafske situacije iz južnog dijela istočnog profila:

1: humusni sloj (kojem pripada I o. s.);

2: šut građevine (kućni lijep) iznad zelenkastog kulturnog sloja s dosta uglja i drveta u istočnoj polovini profila, dok se u zapadnoj polovini pak javlja kao smeđi kulturni sloj (ovom sloju pripada materijal II, III i IV o. s.);

3: ispod ovog se nalazi intenzivan sloj građevinskog šuta s dosta lijepa (V o. s.), koji leži na izražajnijem naboju podnica objekta u istočnoj polovini profila, odnosno na slabijim ostacima takvih podnica u zapadnoj polovini. One su postavljene na tamnosmeđem, tvrdom, relativno sterilnom naboju zemlje (VI o. s.);

4: ispod ovoga je bio relativno deblji žučkasti sloj, s manjom količinom kućnog lijepa i pokretnim arheološkim materijalom (nalazi iz VII i VIII o. s.);

5: dublje je nivo IX, X i XI o. s., odnosno radi se o opisanom dijelu tamnijeg kulturnog sloja (iz istočnog profila) s dosta gara, višeslojnim sivo-smeđim ili žuto-smeđim nabojima podnica objekata tog dijela stambenog horizonta, a sve leži na sloju lažne zdravice;

6: ispod ove je nivo XII i XIII o. s., zapravo spomenuti kulturni sloj s dosta uglja, pepela i relativno malo keramičkih nalaza.

Rov Ib

Nakon završenog iskopavanja u Bloku A nastavljeno je otkopavanje onog dijela rova I koji se nastavlja na južni profil Bloka A (prostor koji odgovara najvećem dijelu rova b), a da bi se i na tom prostoru došlo do nivoa zdravice. Radi stvaranja mogućnosti stratigrafskog analiziranja nalaza iz tog dijela, daćemo kratak opis otkopnih slojeva, počevši od V o. s. (s obzirom na to da je ranije u rovu I b otkopavanje prekinuto s IV o. s.).

U V o. s. čitavom površinom se prostire žućkasto-siva zemlja u kojoj je bilo dosta fragmenata keramike i životinjskih kostiju, dok je u VI o. s. (kopan do dubine 1,50 m) sloj uglavnom sličnog sastava, s istim, odnosno sličnim pokretnim nalazima. Izuzetak čini dio konjske opreme od kosti i spiralna uvijena žica od bronzne.

U okviru VII o. s. nalazio se naboj žute zemlje koji je na pojedinim mjestima bio crveno pečen. U sloju je bilo malo fragmenata keramike i životinjskih kostiju.

I u VIII o. s. žuti naboj se prostirao skoro na cijeloj površini, osim na jednom dijelu gdje je polukružno postavljen sitni oblatak oko koga ima dosta gara, ugljenisanog drveta i lijepa. Iako pregradni zid iz VII o. s. bloka A ovdje nije mogao biti konstatovan, uočeno je da se na prostoru gdje bi se on mogao pružati nalazi dosta kućnog lijepa i ugljenisanog drveta s pepelom. Također se u XI o. s. (dub. 1,68-1,77 m) nalazi sloj ugljenisanog drveta, kao i jedno ognjište (peć?), pored koga je nađena alatka od jelenjeg roga i mala posuda od gline. Ispod tog sloja se na čitavoj površini pruža sloj žutog naboja podnica objekta, u sredini se ocrtava krug sa šljunčanim nabojem, crveno izgorenom zemljom i pepelom, što bi bila osnova naprijed pomenutog ognjišta – odnosno

peći, koja je bila više puta obnovljena. Dio koji pripada X i XI o. s. (do dubine 2,05 m) predstavlja nivo prvobitnog humusa, gdje je iznad sloja zdravice nađen još samo jedan kremen.

Iz navedenog proizilazi da na ovom području u osnovi pratimo istu situaciju kao u južnom dijelu bloka A, te stoga i nije potrebno vršiti interpretaciju kulturnih slojeva rova Ib.

Pokretni arheološki materijal

Radi preciznije analize izdvojene su, uglavnom po fakturi, tri vrste keramike (A, B, C). Posude vrste A rađene su od sasvim prečišćene zemlje, vrlo dobro pečene, i često su sa premazom. Crvenkaste su ili svijetlosmeđe boje. Ova keramika je najčešće ornamentirana, a pripadaju joj finije posude, odnosno manje zdjele.

Vrstu B predstavlja dobro pečena keramika, obično ravnih površina, svijetlosmeđe ili tamnosive boje s premazom. Rađena je od skoro sasvim prečišćene zemlje (u presjeku su posude tamnosive boje). Obično u ovu vrstu spadaju zdjele i tanjuri s turban obodom.

Keramika vrste C je crvenkaste, žućkaste i svijetlosmeđe boje, slabije je pečena, ponekad, uprkos slabije zaravnjenoj površini, i sa slabijim premazom. U keramici ove vrste ima dosta lonaca s izduženim cilindričnim vratom. U sastavu često ima dosta pijeska ili komadića tucanog kamena.

Imajući u vidu ovakvu podjelu keramike po fakturi, pregled keramičkog materijala po slojevima iz Bloka A pokazuje sljedeću situaciju:

U I o. s. se pojavljuje posude vrste B i C s ornamentikom urezanih pravih i lučnih linija.

II o. s. sadrži keramiku vrste B i C, s tim da se javljaju zdjele s turban obodom te obični lonci, dok se kod posuda vrste C često nalazi ornament plastične trake s udubljenjima. Među većim pitosima i loncima nalaze se i oni sa žljebovima s unutrašnje strane razgrnutog oboda. Javljaju se obične ili trakaste drške, jezičaste, bradavičaste kao i ornamentirane drške. Ornamentirano je posude uglavnom bolje fature – vrsta B i to, kao što smo naveli, posude manjih dimenzija. Ornamentiku čine urezane linije, koje mogu biti prave, ali u raznim kombinacijama, premda su obično tri takve linije jedna do druge. Nadalje se nalaze lučne linije, potom cik-cak ornament ili ornament šrafiranih trouglova.

U III o. s. nalazi se posuđe sve tri vrste, ali je situacija sa tipologijom materijala dosta slična onoj iz prethodnog sloja.

Karakteristično je da je ovdje nađeno dosta kašika, te više tipova zdjela, a kao novina se među loncima vrste C pojavljuju oni s facetiranim obodom.

U IV o. s. se nalazi keramika sve tri vrste, a situacija s materijalom je vrlo slična prethodnom sloju: kašike, lonci sa facetiranim obodom ili žljebovima na obodu, bikonične zdjele, zdjeletanjuri s turban obodom. Često su facetirani ili sa žljebovima obodi bikoničnih zdjela. Pojavljuju se i bikonične zdjele s jako naglašenim truhom na kome su kose uvijene kanelure, koje daju utisak tordiranja. Međutim, što se tiče ornamentike, osim u slučaju jednog većeg suda, u ovom sloju nije se našlo više primjeraka s urezanim ornamentikom od različito kombinovanih linija. Na grubom posuđu su i dalje u upotrebi plastične trake s udubljenjima.

U V o. s. se također nalaze posude sve tri vrste, a i oblici su uglavnom kao u prethodnom sloju. Nedostaju kašike. Od oboda se nalaze turban obodi, facetirani, kao i obodi sa žljebovima. U nekoliko slučajeva primjećujemo ornamentisanje pomoću udubljenih linija. Ornament urezanih linija se ne javlja.

VI o. s. sadrži tipološki slično keramičko posuđe kao i u prethodnim slojevima. Može se primijetiti da u ovom sloju prevladava finija keramika vrste B, dok je keramike vrste C relativno malo. I nadalje se nalaze facetirani, turban i obodi sa žljebovima. Ponovo se nalazi posuđe s ornamentom urezanih linija, pa je njegov nedostatak u prethodna dva sloja slučajna, posebno ako se ima u vidu da se ostale karakteristike keramičkog materijala kontinuirano zadržavaju. Evidentirani su nalazi posuda s kosim kanelurama po truhu.

U VII o. s. se u potpunosti odražava situacija iz prethodnog sloja, što također važi za keramiku iz VIII o.s.

I u IX o. s. se nalazi posuđe sve tri vrste: A, B, C, a i u tipologiji posuđa se, uglavnom, pokazuje ista situacija kao iz prethodnih slojeva. Međutim, u ornamentici ovdje ne nailazimo na ornamente urezanih linija, ali se dosta često, osobito na zdjelama, pojavljuje ornament udubljenih, vertikalno postavljenih linija. I nadalje se dosta često na posuđu vrste C javljaju plastične trake s udubljenjima.

U X o. s. situacija je slična onoj iz prethodne, premda primjećujemo da se ne javljaju zdjeletanjuri s turban obodom, nego one koje imaju podužni facetiran obod. Mnogo češće se nalaze bikonične zdjele. U ovom sloju se pojavljuje ponovo ornament urezanih linija.

U XI o. s. se nalazi slična keramika, samo što se ovdje našlo zdjela i sa turban obodom, ali u manjem broju, za razliku od bikoničnih zdjela koje su brojne. Na osnovu ovoga mogli bismo pretpostaviti da se na ovom nalazištu bikonične zdjele s razgrnutim obodom u većoj mjeri javljaju prije onih s turban obodom. U sloju također nije bilo keramike s urezanim ornamentom. No, imamo li u vidu iznesene podatke o kulturnim slojevima, mogli bismo zaključiti da se u IX – XI o. s. radi uglavnom o ujednačenom keramičkom materijalu istog kulturnog sloja.

Kako je već navedeno, i po svojstvima sloja kao posebni se izdvajaju XII i XIII o. s. (koji su uz to bili i ispod sloja lažne zdravice), u kojima je nađeno samo malo fragmenta keramike, a uglavnom pri samoj zdravici bilo je kremenih odbitaka, noževa (od kojih su neki retuširani) i kremenih strugalica.

U rovu I se, kako je pokazano, radi o istoj stratigrafskoj situaciji kao i u bloku A, odnosno o istim kulturnim slojevima, pa je pokretni arheološki materijal, a prije svega keramika, istih karakteristika kao i u bloku A. Zbog toga ovdje donosimo samo pregled materijala po otkopnim slojevima iz tog rova, uključujući nalaze iz rova I b, bez posebne analize materijala po slojevima.

Oblici keramičkog posuđa

Izvršena je osnovna podjela keramičkog posuđa na: (1) pitose, (2) lonce, (3) pehare (amforice), (4) vrčeve (čaše), (5) kašike i (6) zdjele.

(1) Pitosi su podijeljeni na tipove a, b i c koje dalje dijelimo na varijante. (Tab. 3, 1)

U tip a spadaju oni s kraćim izvijenim obodom na većem otvoru. Velike su zapremine, blago trbušaste i debelih zidova. Nerijetke su i plastične ukrasne aplikacije. Po fakturi pripadaju B i C vrsti. Zastupljeni su od II do IX o. s.

Pitosi tipa b po obliku su slični onima tipa a, ali s manjom zapreminom i s gotovo vertikalnim, neznatno zaobljenim zidovima. Obod je izvijen i ispod njega se obično nalazi plastična aplicirana

traka ukrašena utiskivanjem. Po fakturi pripada B i C keramičkoj vrsti. Ovom tipu pripadaju i pitosi s ravnim obodom (varijanta b/2) ispod kojeg je ukrasna (obavezna) aplicirana traka.

Pitosi tipa c imaju također izvijen obod, ponekad žlijebljen, s manjim otvorom od prethodnih. Trbušaste je forme. Po fakturi pripada većinom B vrsti, dok boja varira od svijetlosmeđe preko tamnosmeđe do crne boje.

(2) Lonci su podijeljeni na a, b, c, i d tipove. (Tab. 3, 1)

Lonci a tipa su trbušaste forme s blago izvijenim obodom, ispod koga se ponekad nalazi drška (rožasta i trakasta). Visina im ne prelazi 30 cm. Često su ukrašeni apliciranom trakom, boja tamnosmeđa i svijetlosmeđa, a pripadaju B i C keramičkoj vrsti.

Lonci b tipa su manji sa šire ili uže razgrnutim obodom, ponekad facetiranim. Pripadaju keramici vrste B i zastupljeni su uglavnom u mlađim slojevima, od IV do I o. s.

Lonci c tipa imaju jako izvijen obod, trbušastog, bikoničnog su oblika i pripadaju A, B i C vrsti keramike. Tamnosmeđe su boje, a ispod oboda je kod nekih aplicirana ukrasna traka. Lonci tipa d su sa cilindričnim vratom i naglašenim rescipijentom. Smeđe su boje, ali u nijansama od svjetlije ka tamnijoj. Pripadaju A i B vrsti keramike.

(3) Amforice (pehari) su posude u obliku amfora, ali malih dimenzija. Izvijenog su oboda, koji skoro da ne izlazi iz osnovne linije suda. Imaju širok lopatast recipijent, a najčešće imaju jednu ili dvije drške, koje počinju od kratkog vrata i idu prema truhu. Ornamentirane su i pripadaju A i B vrsti keramike (Tab.3, 3).

(4) Vrčevi su, uglavnom, posude s razgrnutim obodom i blago zaobljenim tijelom suda. Finije urađeni i ornamentisani vrčevi pripadaju A vrsti keramike (na tabeli su obilježeni malim slovom a, dok grublje izrađeni pripadaju B vrsti keramike i nisu ornamentirani (Tab. 4).

(5) Kašike su u obliku presječenog konusa. Manjih su dimenzija i ponekad imaju udubljeno dno. Neki od primjeraka imaju kružno povijenu trakastu dršku, postavljenu na sam obod s oba kraja drške. Po obliku bi ovdje spadale i one s jednom trakastom drškom na samom vrhu oboda. Tankih su zidova, često sa udubljenjem, i elipsoidnog su otvora. Kašike se često pojavljuju u IV i III o. s. Pripadaju B vrsti keramike, premda ima i

onih finijih koje pripadaju A vrsti keramike. Inače, nalaze se u cijelom kulturnom sloju. (Tab. 3,2)

(6) Zdjele su podijeljene prema njihovom obliku u tri osnovna tipa (Tab. 4):

a: oblici s razgrnutim obodom;

b: oblici kod kojih obod ne izlazi iz osnovne linije zida;

c: oblici s uvučenim obodom i kosim zidovima.

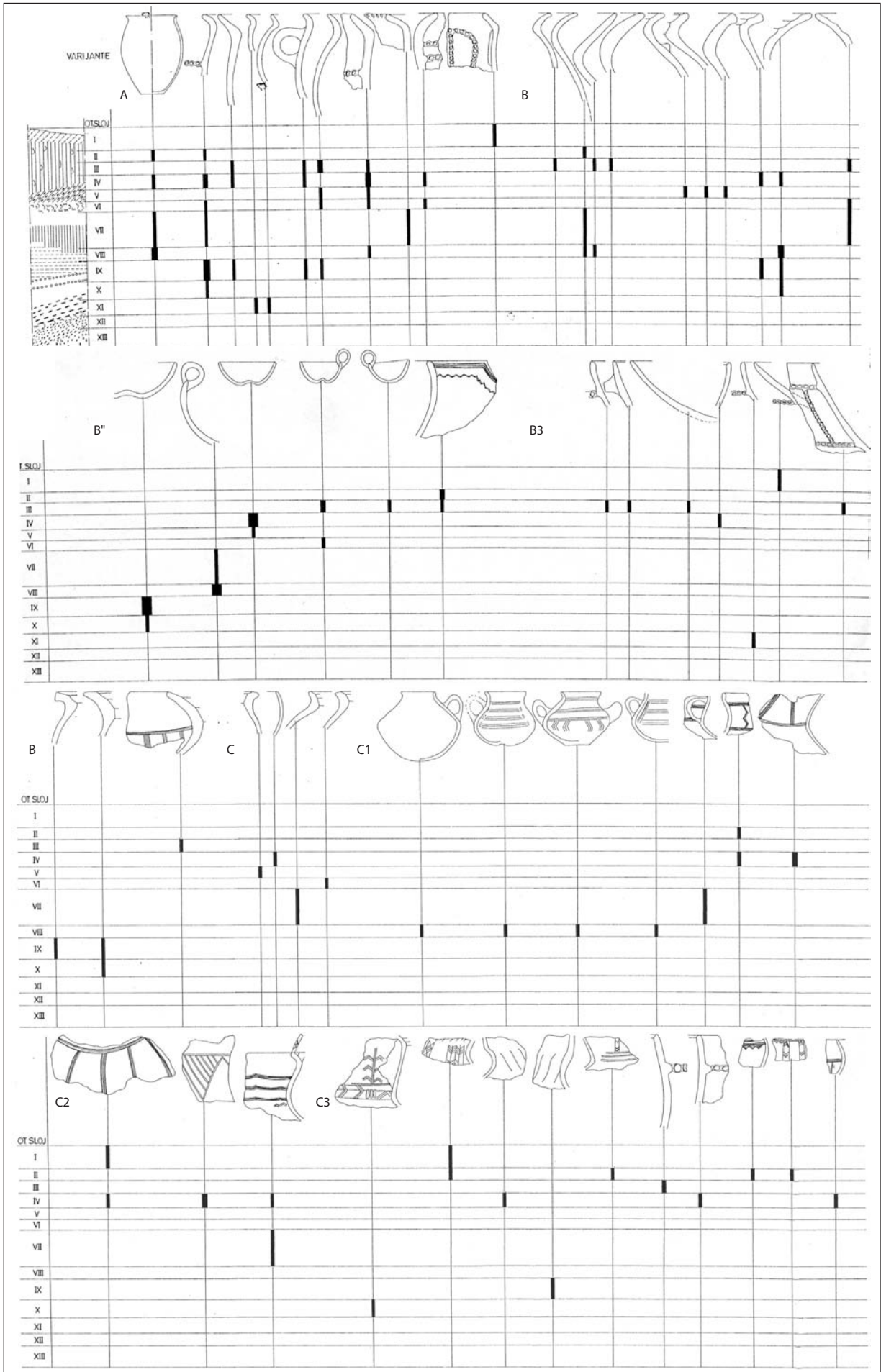
Zdjele tipa a s razgrnutim obodom (najčešće široko izvijenim) imaju veoma naglašeno rame od koga se tijelo spušta koso prema dnu. Na obodu se ponekad nalazi po nekoliko faceta. Zdjele ovog oblika bez izuzetka pripadaju vrsti keramike B (u presjeku su uglavnom tamnosive boje). Nalaze se od XIII do II o. s., što ukazuje na kontinuitet upotrebe ovog oblika kroz cijeli kulturni sloj lokaliteta. Međutim, analizom je utvrđeno da se zdjele s facetiranim obodom pojavljuju osobito od X do IV o. s., dok u tri najdonja i tri najgornja sloja nisu utvrđene u tako velikom broju (svega dva primjerka sa po dvije facete slabo naglašene). Po pravilu ovaj oblik zdjele nije ornamentiran. U okviru ovog tipa se izdvajaju varijante.

Varijanta a/1 – zdjele s vrlo širokim razgrnutim obodom i naglašenim ramenom, koje se nalazi negdje po sredini u odnosu na ukupnu visinu zdjele. U ovoj varijanti se javljaju i primjerci s facetiranim obodom i naglašenim ramenom, koje se nalazi negdje po sredini u odnosu na ukupnu visinu zdjele. Javljaju se i primjerci s facetiranim obodom, s tim da facete nekada mogu biti blago udubljene pa daju utisak žljeba.

Varijanta a/2 je dosta slična prethodnoj, ali ju je potrebno ipak posebno izdvojiti jer ima nešto kraći, najčešće koso postavljen obod, a neposredno ispod njega je jače naglašeno rame zdjele na kome je nekad manje bradavičasto ispupčenje od kojeg se zidovi vrlo koso spuštaju prema dnu. Iz navedenih primjera se vidi da se i kod ove varijante nalaze zdjele s facetiranim obodom.

Zdjele ove varijante nalaze se također u cijelom kulturnom sloju. Unekoliko su izmijenjeni oni oblici zdjela ove varijante kod kojih je obod uobičajeno postavljen, ali nemaju neposredno ispod oboda naglašeno rame, nego zid tijela skoro u pravoj kosoj liniji ide prema dnu. Kod ovih oblika se ne javljaju ni facetirani obodi.

U varijantu a/3 spadaju manje zdjele s koso postavljenim, ponekad facetiranim obodom.

Tab. 3. 1-4. Zastupljenost keramičkih tipova prema otkopnim slojevima

Najširi dio posude je nešto niže od polovine ukupne visine posude, a izbočina trbuha prelazi ivicu oboda. Ponekad imaju po sredini jezičastu dršku s udubijenjem ili pak širu trakastu dršku koja je postavljena od trbuha do ispod oboda. Svi pripadaju vrsti B keramike. Zdjele ove varijante su (nalazene od X do II o. s. U osnovi, ovoj varijanti bi pripadala i grupa posuda koja ima slabije naglašen trbuh, koji ne prelazi uz to ni liniju koja bi okomito išla od oboda prema dnu. Nekad su obodi facetirani. Ova grupa bi bila negdje između oblika specifične grupe u varijanti a/2 i varijanti a/3. Ove posude pripadaju također vrsti B keramike. Javljaju se u okviru cijelog kulturnog sloja naselja, odnosno od XI do III o. s.

Tip b je oblik zdjela kod kojih obod ne izlazi (uglavnom) iz osnovne linije zida. S obzirom na izgled tijela posude izvršena je podjela ovog oblika na tri varijante.

Varijanta b/1 predstavlja zdjele s naglašenim ramenom, što daje zdjeli izgled bikonične posude. One su ponekad ornamentirane, a javljaju se relativno rijetko.

Varijantu b/2 predstavljaju nešto veće zdjele, kod kojih obod također ne izlazi iz osnovne linije zida, ali su zidovi više kosi negoli lučno povijeni, kao što je slučaj kod prethodne varijante. Zdjele su često ornamentirane plastičnom trakom ili s više takvih traka različito raspoređenih, na kojima su nepravilna udubljenja. Nalazi ove varijante su uvijek grublje fakture i pripadaju grupi C keramike. Crvenkasto-žučkaste ili svijetlosmeđe su boje, slabije su pečene, ponekad su neravnih površina, a samo rijetko imaju slabiji premaz. Iako imamo jedan primjerak iz XI o. S. čini se da se ova varijanta uglavnom pojavljuje u gornjim slojevima nalazišta (IV i III o. s.).

Tip c predstavljaju oblici zdjela koje imaju prema unutrašnjosti suda uvučen obod, koji je često zadebljan u najgornjem dijelu ili nešto niže od ruba zdjele. Sve posude ove varijante pripadaju vrsti B keramike. U globalu zdjele ove varijante se nalaze od XI do II o. s., dakle, također u cijelom kulturnom sloju nalazišta. U okviru osnovnog oblika su izdvojene sljedeće varijante:

Varijanta c/1 koju predstavljaju zdjele s uvučenim, nešto zadebljanim obodom, a bez ikakvih su ukrasa ili profilacija. Ova varijanta zdjela se javlja dosta često u cijelom kulturnom sloju.

Varijanta c/2 predstavlja zdjelu oblika i karakteristike kao prethodne, ali sa slabije naglašenim

facetama sa spoljne strane, ispod oboda i na ramenu. Dobiva se utisak da se zdjele ove varijante uopšte nalaze u manjem broju, a kako se čini, samo u donjoj polovini kulturnog sloja (od X do IV o. s.).

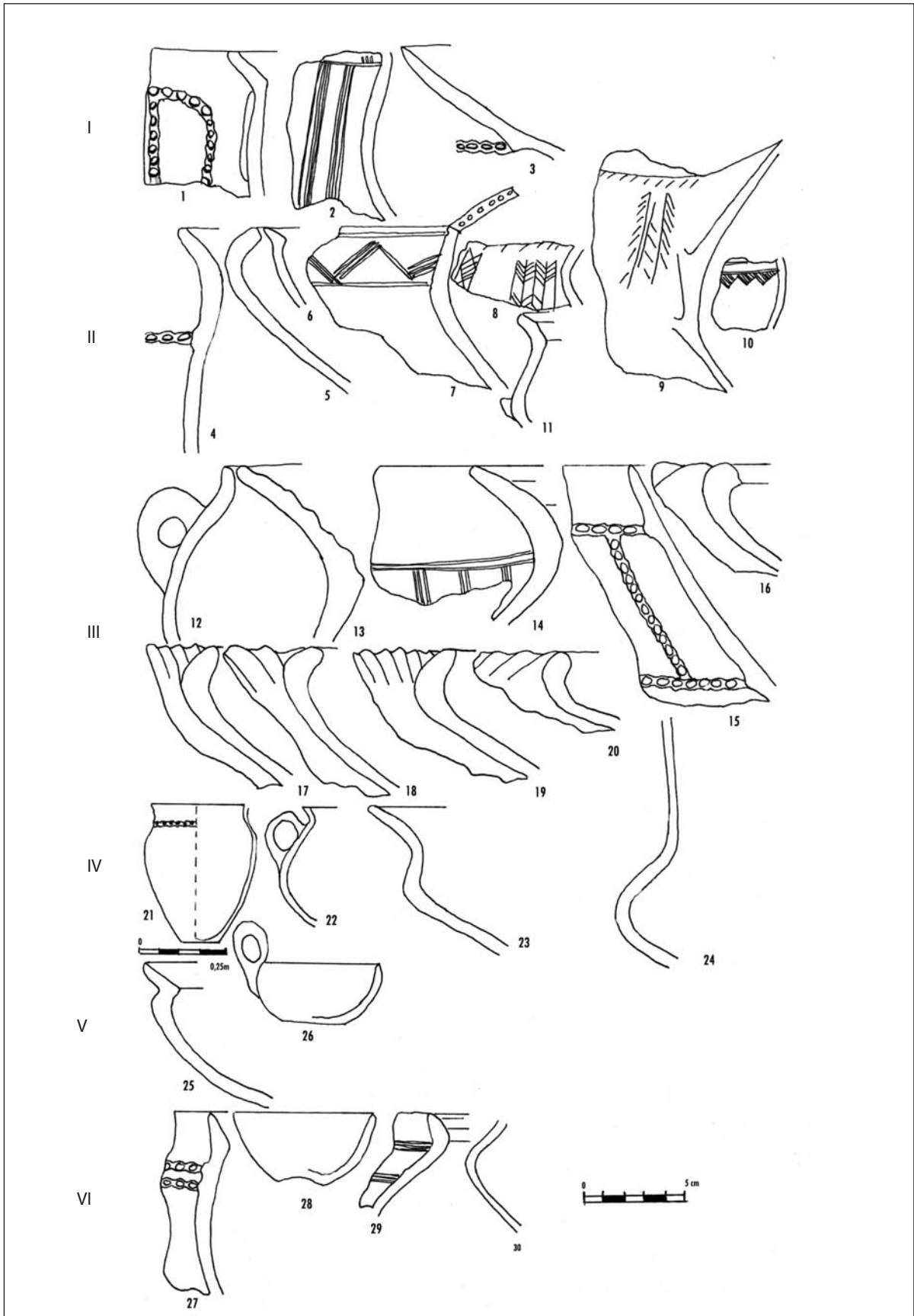
U varijantu c/3 spadaju zdjele s gušćim uskim facetama na obodu i poprečnim profilacijama (žljebovima) udubljenim preko oboda. Ova varijanta je slična zdjelama varijante c/2, samo su facete često brojnije i nešto uže. Preko oboda, sasvim upravno su postavljene grupe žljebova (najčešće po 4 u grupi) koji su relativno kratki i prate samo najistureniji dio oboda. Kako se vidi, u stratigrafskom smislu ova varijanta se javlja u donjoj polovini kulturnog sloja (do V o. s.), što bi ukazivalo na podudarnost u dužini pojavljivanja sa sličnom varijantom c/2.

Posebno brojne su zdjele varijante c/4, s uvučenim, najčešće samo zaobljenim obodom (ili koso zasječnim po ivici). Na obodu se nalaze manje ili više kosi udubljeni žljebovi koji prate najčešće cijeli obim suda (premda ima izuzetaka kada se oni nalaze samo na dijelu oboda), te se u osnovi radi o tipu turban oboda. Žljebovi su različite širine, dubine i različitog naglašavanja ivica, te su u ovisnosti od tih karakteristika nekada vrlo rijetki, a nekada, naprotiv vrlo zgsnuti. Ova varijanta zdjela se nalazi u cijelom kulturnom sloju (od XI do II o. s.).

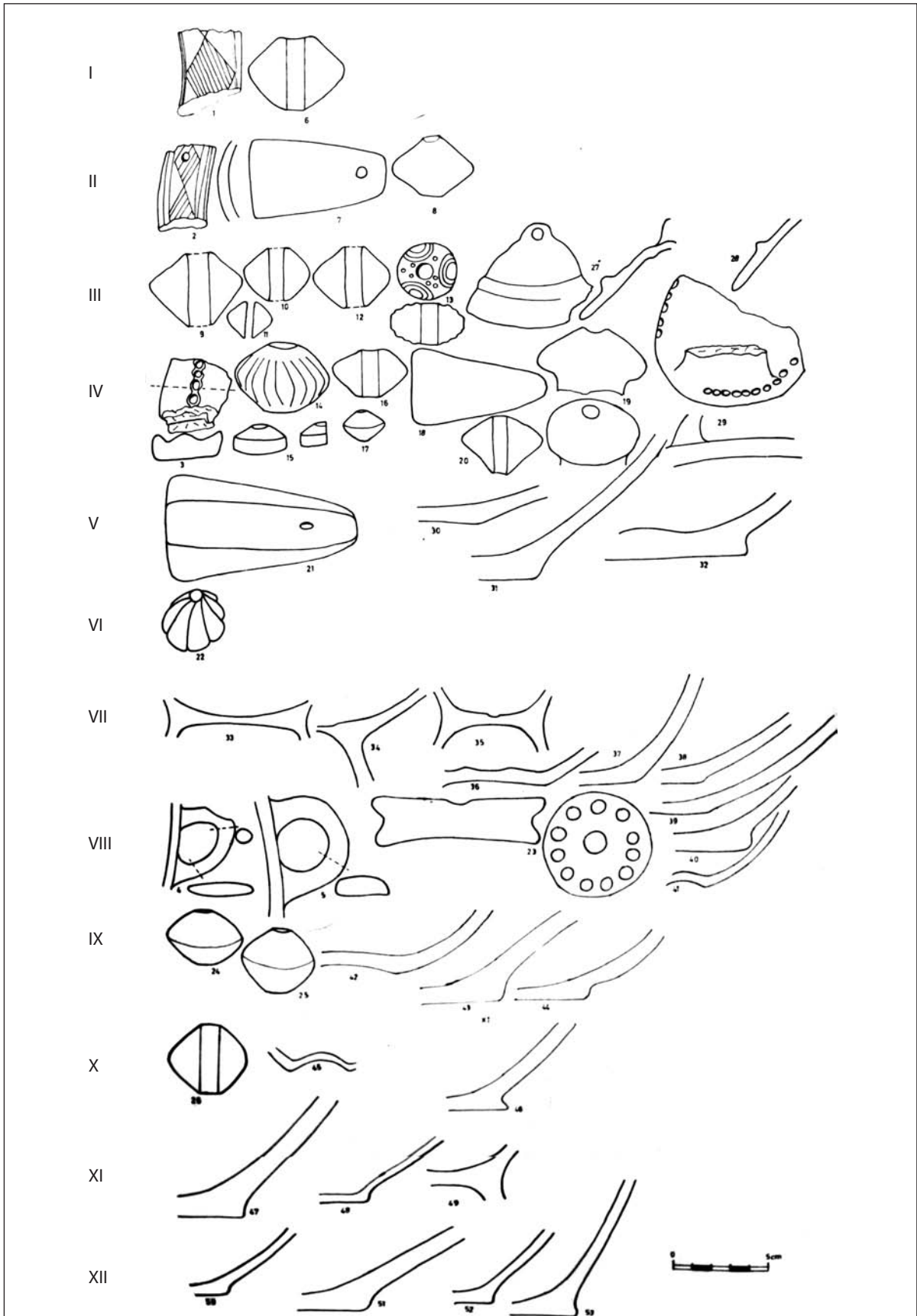
Relativno mali broj primjeraka pripada zdjelama varijante c/5, kod koje posude imaju uglavnom zaobljen obod, ali nekad i koso zasječen, od koga sa spoljne strane idu linije, plitki duži žljebovi postavljeni u grupama (kakvi se nalaze i na zdjelama varijante c/2). Ova varijanta u osnovi odgovara varijanti c/4, odnosno radi se samo o različitoj profilaciji oboda. Posude se pojavljuju u cijelom kulturnom sloju.

Što se tiče izgleda dna opisanih posuda primjećujemo da se uglavnom mogu utvrditi tri osnovne varijante (Tab. 5): u varijantu a) spadala bi dna kod kojih nije naglašen prelaz iz tijela suda u dno, a dno je ravno ili udubljeno, bilo da se radi o blagom povijanju cijele površine prema unutrašnjosti posude, ili o naglašenom ulegnuću – kružnom udubljenju, što je posebno primijećeno kod kašika.

Kod lonaca se nalaze redovno ravna dna (osim u slučaju manjeg pehara koji ima udubljene kružno u sredini dna), dok se kod zdjela, pored ravnih, nalaze i oba vida udubljenja na dnu

Tab. 4. Rasprostranjenost keramičkih objekata prema otkopnim slojevima

Tab. 5. Rasprostranjenost keramičkih objekata prema otkopnim slojevima

suda. Uopšte, dna ove varijante se konstatuju u cijelom kulturnom sloju.

Varijanti b) pripadaju dna sa slabije naglašenim prelazom iz tijela u dno posude time što je tijelo pri dnu manje lučno povijeno prema vani, a ova dna se nalaze uglavnom na posudu vrste B i C. Uglavnom se ovakva dna nalaze na zdjelama sa širim recipijentom, premda se nalaze i kod nekih varijanti lonaca. Nalažena su u cijelom kulturnom sloju.

Varijanta c) se rijetko nalazi i radi se o posudama s cilindričnom nogom. Posude sa ovakvim dnom pripadaju grupi keramike B i nalaze se u središnjem dijelu kulturnog sloja (VII – III o. s.), ali, nažalost, nije otkriveno dovoljno fragmenata pomoću kojih bi se mogao rekonstruirati izgled posuda kojima ova dna pripadaju.

U slučajevima kada se na posudama nalaze drške najčešće se radi o širim trakastim drškama kružnog presjeka, koje su postavljene od oboda prema ramenu ili trbuhu suda, ili se nalaze na samom ramenu suda, izuzev u slučajevima kada su trakaste drške u cjelini postavljene od oboda, ali iznad nivoa otvora posude (Tab. 5, 2).

Neki od primjeraka trakastih drški ornamentirani su i po fakturi pripadaju vrsti B keramike (Tab. 5, 2a).

U jednom slučaju je drška koja pripada vrsti C keramike profilisana žljebovima sa strane, a po sredini ima plastičnu traku s udubljenjima (Tab. 5, 2b).

Među trakastim drškama se izdvaja drška s kljunastim ispupčenjem u gornjem dijelu (sud inače pripada vrsti B keramike) (Tab. 5, 2c).

Posebno treba pomenuti oblik „X“ drške koje su prisutne kod pehara.

Poklopci evidentirani na lokalitetu bili su manjih dimenzija. Jedan primjerak je profiliran i ima manju trakastu dršku (Tab. 5, 3). Sličan je i profil jednog drugog poklopca (Tab. 4, 3a). Jedan poklopac je masivan i ima širu trakastu dršku i udubljenja u grupama (Tab. 5, 3b).

Ornamentika na keramici

Ornamenti su uglavnom izvođeni urezivanjem, s tim da se nalaze razne kombinacije horizontalnih, vertikalnih, kosih i cik-cak linija, šrafiranih rombova i trouglova, zavjesasto urezanih linija te kraćih, različito raspoređenih zareza. U nekoliko primjera su utvrđeni ostaci bijele inkrustacije.

Kod jednog broja posuda, i to uglavnom onih s dugim cilindričnim vratom i lukovičasto naglašenim recipijentom, na ramenu se nalaze kosi žljebovi poput kanelura (Tab. 4, 4). Ovakva ornamentika se nalazi na keramici vrste A i B, a na posudu iz cijelog kulturnog sloja (od XI do II o. s.), što je još jedan od elemenata koji naglašava kulturno jedinstvo cjelokupnog arheološkog materijala iz Brdašca. U ornamentiku bi još spadale i plastične trake s udubljenjima, koje se nalaze i na zdjelama, pitosima i loncima. Najčešće su postavljene horizontalno, ali se nalaze i one postavljene koso, lučno ili u drugim kombinacijama. Najčešće su postavljene u gornjem dijelu posuda, bliže obodu. Nalažene su također u svim dijelovima kulturnog sloja.

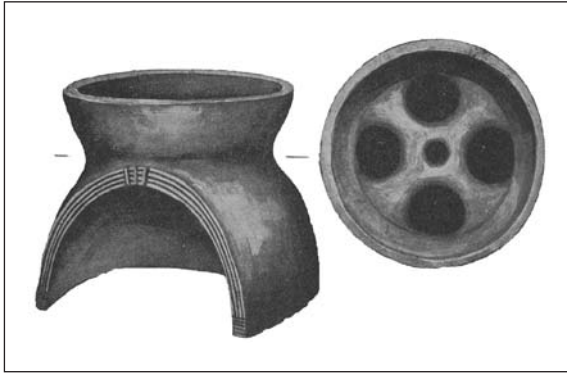
Iako u osnovnom smislu kosi ili vertikalni žljebovi (ili udubljenja) predstavljaju profilaciju posuda, oni imaju i dekorativnu funkciju, te ih treba pomenuti pri analizi ornamentike na keramici. Za njih možemo navesti da se nalaze od IX do I o. s., te i da ih nema u dva najdonja otkopna sloja ovog kulturnog sloja. Mogli bismo pretpostaviti (s obzirom na to da ta dva otkopna sloja i ne pokazuju neke druge specifičnosti u materijalu ili sastavu samog sloja, nego su kontinuirani nastavak IX o. s.) da je ova keramika svojstvo cijelog kulturnog sloja na nalazištu.

Ostale izrađevine od gline

Od gline su napravljeni bikonični pršljenci različite veličine (Tab. 4). Pripadaju po fakturi vrsti keramike B. Pored neornamentiranih, nalaženi su i pršljenci ukrašeni vertikalnim urezanim ili udubljenim linijama. U jednom slučaju na pršljenku se uz tri grupe koncentričnih udubljenih krugova u međuprostorima nalaze tačkasta udubljenja (Tab. 5, 5). Uopšte, pršljenci se nalaze u cijelom kulturnom sloju (od X do I o. s.).

Nađen je i manji broj tegova u obliku zaručljene piramide. Oni su relativno manjih dimenzija, a spadaju u vrstu C keramike (Tab. 5, 5a). Ponekad imaju blago okruglo udubljenje s gornje strane. Nalaženi su samo u gornjoj polovini kulturnog sloja (od V do II o. s.).

Specifičan je pljosnati keramički predmet okruglog oblika (kao točak), koji po sredini cijelog obima ima udubljenje – širi žljeb. S jedne strane po površini ima kružno raspoređena ma-

Sl. 1. Rekonstrukcija keramičke peći sa Kekića glavića, prema Čović 1962.

nja udubljenja, a jedno veće udubljenje je u sredini gornje površine (Tab. 5, 23).

Po specifičnosti pokazuje se i predmet vrste B keramike kod koga je gornji dio u obliku polulopte (s plicim kružnim udubljenjima na vrhu) te valjkasti produženjem s donje strane (Tab. 5, 5c). Pretpostavljamo da se radi o polovini keramičkog motovila.

Fragmenti peći nalazili su se u IX i X o. s. i dali su elemente za rekonstrukciju. Radi se o tipu pokretne peći s roštiljem. Slične su poznate s Kekića glavića (Sl. 1), a ima ih dosta na lokalitetima u Mađarsko⁴. Na Brdašcu su evidentirane u IV, V, VII, VIII, IX i X sloju.

Izrađevine od kosti

Tu mislimo prije svega na veći broj rogova od jelena koji su prilagođavani za upotrebu (Tab. 6, 1-4). U jednom slučaju se radi vjerovatno o nekoj vrsti bata s rupom za nasađivanje drvene drške (ili je to ostatak motike kojoj je sekundarno odsječeno tijelo oštrice). Veći dio pripada šilima za obradu kože, zatim alatkama za ukrašavanje keramike, dok su veći rogovi vjerovatno služili kao trnokopi pri obradi zemlje. Svi ovi nalazi potiču iz cjelokupnog kulturnog sloja. Poseban nalaz predstavlja svakako lijepo uglačana životinjska kost, četvrtastog presjeka, s poprečnim perforacijama, koja najvjerovatnije predstavlja dio konjskih žvala.

Nalaz potiče iz VI o. s. te pripada središnjem dijelu kulturnog sloja. Kako je pri opisu nalaza

⁴ Vidi rekonstrukciju po Tompi, Hajek u Acch. Roshledy, sl. 143

iz slojeva navedeno, u okviru kulturnog sloja je nađeno dosta fragmentovanih životinjskih kosti koje predstavljaju ostatke ishrane, ali se nalaze i ostaci kostiju nekih domaćih životinja koje vjerovatno nisu služile ishrani. U IX i V o. s. su nađena rebra govečeta, a u IX o. s. i dio karlice govečeta. Kostu nogu govečeta i jelena nalazene su od XI do II o. s., jednako kao i kostu nogu ovce i srne, a dijelovi rebara ovce potiču iz III i IX o. s., dok iz IX o. s. potiče i donja čeljust preživara (ovca, srna). Iz III o. s. je izraslina čeonu kosti na kojoj se nalaze šuplji rogovi. Iz III, IV i IX o. s. potiču dijelovi lopatice i karličnih kostiju ovce. U III o. s. je nađeno rožište jelena s dijelovima čeonu kosti i očnog luka, a iz IV o. s. je donja čeljust obične srne s tri kutnjaka. Dijelovi rogova jelena su nalazeni od III do XI o. s. Iz III, V, VII i IX o. s. su donje čeljusti s kutnjacima govečeta, kao i dijelovi kosti lobanje govečeta. U V o. s. je zabilježen nalaz dijela prsne kosti s grbenom tri ptice (guska, labud, ždrač?). U dva slučaja (u V i VI o. s.) je zabilježen nalaz donje čeljusti domaćeg psa. Prednju determinaciju je izvršio profesor Miroslav Horvat iz Banja Luke, na čemu se posebno zahvaljujemo. Prethodni pregled kostiju i vrsta životinja koje se javljaju u sloju pokazuju određenu ujednačenost pojavljivanja kroz cijeli kulturni sloj, što bi se moglo objasniti bavljenjem uglavnom neizmijenjenom vrstom ekonomike kroz cijelo vrijeme trajanja naselja. Osim bavljenja lovom i uzgojem domaćih životinja, stanovništvo se vjerovatno bavilo i poljoprivredom, pa je kamene žrvnjeve koji su otkriveni u kulturnom sloju upotrebljavalo za ručno mljevenje žitarica.

Među posebne nalaze svakako treba ubrojiti ostatke bronzane spiralno uvijene žice, koja je vjerovatno bila dio nekog nakita (možda dio fibule). Neuobičajen je nalaz donjeg dijela kamene jezičaste sjekire (iz V o. s.) koja vjerovatno predstavlja recentan nalaz, koji možda potiče s nekog obližnjeg neolitskog ili eneolitskog lokaliteta, odakle je, moguće, donesen na ovo naselje, gdje je možda bio i sekundarno upotrebljen.

Na dnu otkopavane površine uz samu zidnicu nađeni su odbici kremenja i kremenjeve alatke koje pripadaju drugom kulturnom sloju i sasvim različitim vremenskom periodu u odnosu na datiranje opisivanog nalazišta na Brdašcu.

Tab. 6. 1-4. *Fragmenti koštanih izrađevina, kosti jelena*

Opšta razmatranja i datiranje

Analizom pokretnog materijala uočili smo jedinstvo gotovo cijelog kulturnog sloja (kao problematičan je ostao nivo najranijeg življenja, XII – XIII o. s.) pa imamo indicije o kulturnom jedinstvu cijelog nalazišta. U sloju bi se ipak mogle izdvojiti građevinska faza na nivou X i IX o. s. kojoj pripadaju dijelovi kulturnog sloja do nivoa V o. s. gdje počinje druga (mlađa) građevinska faza. Za rješavanje pitanja cijelog kulturnog sloja (pa tako i građevinskih faza) gotovo jedine podatke nam pružaju nalazi inače brojnih keramičkih posuda, za koje nalazimo brojne analogije na području sjeverne Bosne, sjeveroistočno od Brdašca, Vis – Pivnica, zatim južnije od Brdašca na arealu srednjobosanske grupe, kao i na lokalitetima jugoslovenskog Podunavlja.

Brdašce – Zecovi: Brojne analogije za zdjele naših varijanti a/1, a/2 i a/3 nalazimo u stratumu III Zecovima, Ha-B⁵. Zdjele varijante a/2 egzistiraju sve do stratuma I datiranog u V i IV vijek stare ere⁶. Lonci varijante b/1, pehari (amforice), svojom profilacijom i ornamentikom nalaze se u stratumu II – Zecovi Ha B-C⁷.

Za kašike imamo paralele u stratumu III Zecova⁸. Isti stratum sadrži zdjele varijante C/4⁹, kao i slične zdjele C/5¹⁰.

Pitosi s facetiranim obodom varijante B evidentirani su također u stratumu III Zecova¹¹.

Od ornamentata, zajedničko za oba lokaliteta je motiv šrafranog trougla, zatim profilisanje i ukrašavanje sudova s plastičnim trakama – stratum III¹². Također nalazimo i trakaste drške, a radi preciznijeg približavanja možemo navesti da se analogije mogu naći i za neke od specifičnijih oblika drški Brdašca. Tako u stratumu III Zecova nalazimo analogiju za dršku s kljunastim produžetkom¹³.

Brdašce – Petkovo brdo: Vrlo su izražene paralele u dijelu keramičkog materijala ova dva lokaliteta. Tipovi pehara (amforice) naše varijante su u Petkovom brdu određeni u mlađu fazu ka-

snobronzanog doba sjeverne Bosne¹⁴. Na istom nalazištu srećemo identične oblike našoj varijanti a/1 i a/2 zdjela¹⁵.

Primjeri poklopca s Brdašca imaju apsolutne analogije u Petkovom brdu¹⁶. U ornamentici, analogije nalazimo u šrafranom trokutovima, kombinacijama urezanih linija¹⁷. Osim trakastih drški, posebnu pažnju zaslužuje činjenica da se na peharima (amforice) pojavljuju jednako profilisane i postavljene drške specifičnog izgleda – tip „X“ drške¹⁸, što sve govori o relativnoj ujednačenosti tipova drški na pomenutim nalazištima.

Brdašce – Donja Dolina: Sasvim je logično da brojne paralele za materijal s Brdašca nalazimo u D. Dolini. Lokalitet Brdašce geografski, a vjerovatno i kulturno spada u vrijeme kasnog bronzanog doba na prelazu u starije gvozdeno doba istog areala. Posebno je značajno istaći da se analogije sreću u materijalu koji pripada fazi I / Donje Doline odnosno periodu Ha A1 – Ha B2 (prema H. M. Karpe) u vremenskom rasponu 1200-800. g. prije nove ere¹⁹. Keramika se uklapa u kulturne sfere KŽP ZPP. Prije svega to se odnosi na Pitose C varijante (facetirani obodi), koji imaju brojne paralele u Donjoj Dolini u fazi 1a – Ha A1 i Ha A2²⁰, kao i za lonce varijante C, A3 Brdašca²¹. Iz tog vremena je moguće navesti iz Donje Doline paralele za specifičan tip posuda s dugim cilindričnim vratom i lukavičastim recipientom (Brdašce varijanta D, Donja Dolina)²². Zdjele varijante c/2 imaju analogije u Donjoj Dolini²³. Varijacije c1, c3 i c4 nalaze se kao i c2 u fazi I a. Međutim karakteristično je da u D. Dolini nalazimo paralele i iz faze I b (Ha B1 – B2) za oblike naših zdjela varijante C od 1 do 4²⁴, a iz te faze imamo analogije i za varijantu kašika²⁵.

Brdašce – Vis (Derventa): varijante zdjela A3, nalazi analogije na Visu kod Dervente²⁶, zdjele s

⁵ Čović 1965, Tab. 1, 1. 2; Benac 1959, Tab. 28, 9. 9a.

⁶ Čović 1965, Tab. 1, 11.

⁷ Čović 1965, Tab. 1, 7. 8, Tab. 2, 7; Benac 1956, Tab. 4, 5.

⁸ Benac 1959, 46, Tab. 17, 8.

⁹ Benac 1959, Tab. 18, 8.

¹⁰ Benac 1959, Tab. 18, 8.

¹¹ Benac 1959, Tab. 18, 5.

¹² Benac 1959, Tab. 18.

¹³ Benac 1959, Tab. 17, 9.

¹⁴ Čović 1966/67, 164, Tab. 1, 8. 9.

¹⁵ Čović 1966/67, Tab. 1, 4; Tab. 2, 9. 1. 12.

¹⁶ Čović 1966/67, Tab. 2, 5.

¹⁷ Čović 1966/67, Tab. 1, 8. 9; 2, 10.

¹⁸ Čović 1966/67, Tab. 1, 8. 9.

¹⁹ Marić 1964, uporedne tabele

²⁰ Marić 1964, Tab. 2, 1. 2. 4.

²¹ Marić 1964, Tab. 5, 2. 15. 17. 18.

²² Marić 1964, Tab. 4. 12.

²³ Marić 1964, Tab. 2, 6.

²⁴ Marić 1964, Tab. 4, 9. 10; 5, 1.

²⁵ Marić 1964, Tab. 4, 11.

²⁶ Marić 1958, 247, Sl. 12.

turban obodom tipa c²⁷, zdjele tipa c1, c2, c3 i c²⁸ i zdjele tipa a1, a3²⁹, a tipove kašika također³⁰.

Pehari (amforice) imaju paralele s vrčevima Visa, kako oblikom tako i dekoracijom („X“ drške). Značajni su jer predstavljaju jednu od najvažnijih karakteristika keramike mlađe kulturne faze Visa³¹. Analogijom je utvrđeno da se pitosi i lonci nalaze zastupljeni u velikom broju, da su facetirani, izvijenih oboda i dobrog pečenja.

Analogije su vezane za stariji kulturni horizont Visa – Vis I, kao i za mlađi, Vis II. Samo u horizontu Visa II se javlja tako karakteristična ornamentika u vidu snopova paralelno urezanih girlandi, što je evidentno i na Brdašcu³². Ornament šrafiranih trouglova zavjesasto raspoređenih urezanih traka, kombinacije urezanih linija te aplicirane ukrasne trake karakteristične su za oba lokaliteta³³.

Kekića glavica – Brdašće: paralele se odnose na dva najstarija sloja Kekića glavice – Ha B. Analogije su s B tipom pitosa Brdašca³⁴ i urna-loncima naše D varijante³⁵. Svi tipovi zdjela na Kekića glavici imaju paralele sa zdjelama Brdašca, a također i kašike³⁶.

Ornamentika je zastupljena šrafiranim trouglovima, udubljenim linijama (snopovi paralelnih, horizontalnih, kosih i vertikalnih linija), kao i fasetiranjem i kaneliranjem.

Pod – Brdašće: mlađe naselje Pod B, hronološki obuhvata Ha A, Ha B1 i B2 od 1050 do 750. godine. U najmlađem građenom sloju javljaju se keramički elementi koje nalazimo na Brdašcu. To su bikonične amforice sa „X“ drškom³⁷, koje imaju srodnosti s peharima (amforicama) Brdašca. Od ukrasa izdvajamo zareze dubokim tankim linijama. Zdjele sa zadebljanim facetiranim obodima su najbrojnije i čine jednu od karakterističnih pojava keramografije srednjobosanske grupe³⁸, a imaju paralele u tipovima cl, c2, c3 zdjela Laktaša. Zdjele s proširenim koso zasječenim

obodom³⁹ imaju analogije s tipom A1 zdjela. Kosog kaneliranja (turban obod) ne nalazimo često u arealu srednjobosanske grupe. Ipak evidentiramo nekoliko primjera na Podu, kao i na gradini Kopilo kod Zenice, koji govore o degenerisanom obliku ovog tipa posuda. Ornamentika girlandi na Podu je poznata od najstarijeg horizonta, ali kao motiv unutar komplikovanije ukrasne kompozicije. Kao samostalan motiv evidentiran je na Kopilu kod Zenice u gornjoj polovini sloja i na Podu u najmlađem horizontu sloja B. Ovaj motiv se javlja češće u mlađim slojevima Brdašca, a tipičan je i za Donju Dolinu i Zecove.

Kalakača – Brdašće: brojne analogije u oblicima i ornamentici nalazimo i na lokalitetima teritorije jugoslovenskog Podunavlja na Kalakaci, Bosutu IIIa i drugim. Paralele s ovim lokalitetima moguće je dobiti za veći dio keramičkog fonda. Pitosi 18, 19, 20, 21, 22 na Kalakači⁴⁰ imaju paralele s pitosima iz Brdašca a, b, c, kao i neki lonci iz Kalakače⁴¹ s varijantama a i c lokaliteta Brdašće.

Najrasprostranjeniji i najbrojniji keramički oblik na Kalakači su zdjele. One imaju paralele s našim posudama c2, c4, i b2⁴².

I u ornamentiranju dvaju lokaliteta postoje velike sličnosti. Ornament girlande od urezanih linija, motivi jelove grančice, šire ili uže fasete na unutrašnjeg strani oboda, aplicirane trake ukrašene utiskivanjem prsta ili zarezima i šrafirani trouglovima, predstavljaju elemente upotrebljavane pri ukrašavanju dvaju upoređenih lokaliteta.

Veoma interesantan je i nalaz koštanih psalija iz objekta 72 Kalakače, koji ima svoju paralelu sa istim iz Rova I B, VI o. s. Brdašca.

Imaju li se u vidu svi naprijed izneseni pokazatelji, čini se da se naselje na Brdašcu može bar onim osnovnim dijelom datirati u period Ha B2 – Ha B3, dakle u najmlađe faze kasnog bronzanog doba i na prelazu prema željeznom dobu, posebno ako se držimo elemenata koji pehare-amforice (inv. broj. 689, 690, 691) vežu sa, sigurno datiranim na osnovu metalnih nalaza, analogijama sa Petkova brda u Radosavskoj⁴³ u Ha B3, odnosno 8. stoljeće prije nove ere. Prema tome, u isto stoljeće može se datirati i otkopni sloj 8 u

²⁷ Marić 1958, Tab. 2, 1; Marić 1960/61.

²⁸ Marić 1960/61, 159, Sl. 6 (e, g, h, i) i Tab. 6, 9, 5.

²⁹ Marić 1960/61, 159, Sl. 6; Tab. 6, 1, 13.

³⁰ Marić 1960/61, Tab. 7, 6.

³¹ Marić 1960/61, Tab. 4, 1, 2; Tab. 6, 5.

³² Marić 1960/61, Tab. 2, 10.

³³ Marić 1960/61, Tab. 6, 2; Marić 1958, Tab. 2, 6 i 8.

³⁴ Čović 1962, Sl. 3, 6a, 6b.

³⁵ Čović 1962, Sl. 3, 9a, 9b.

³⁶ Čović 1962, Sl. 5, 12a, 12c, neke sa dnom tipa onfolos.

³⁷ Čović 1963, Tab. 46, 7.

³⁸ Čović 1983, 444.

³⁹ Čović 1983, Sl. 32, br. 2.

⁴⁰ Medović 1978, Tab. 118 kao i Tab. 23, 1, 2, 30.

⁴¹ Medović, 1978, Tab. 117.

⁴² Medović, 1978; Tab. 120, 1, 2, 3, 6, 26.

⁴³ Čović 1966-67, 164.

Laktašima, kao i otkopni slojevi neposredno ispod (9 i 10) i neposredno iznad (7, 6, 5).

U tom slučaju, najstariji slojevi, otkopni slojevi 11 i 12, mogli bi se datirati u 9 stoljeće (Ha B2), a najmlađi slojevi (IV-I) u 7. stoljeće (Ha C).

Naselje na lokalitetu Brdašće pripada kulturno jedinstvenom sloju u kojem smo izdvojili dvije osnovne građevinske faze kao stambene horizonte, čije relativne debljine možemo objasniti ipak relativnim dužim nastanjivanjem na manjem prostoru.

Summary

Prehistoric settlement Brdašće in Laktaši

The paper deals with archaeological material collected during the archaeological excavations from 1960 on the site of Brdašće, in Laktaši, near Banja Luka, northwestern Bosnia.

This prehistoric settlement was located on the plateau, placed on the lower hill with approximate height of 7m, which dominates the surrounding lowland area along the left bank of the Vrbas river. In addition to the characteristic topographic location, position was convenient for the settlement because of the thermal water springs in the foothills and it was probably used during the prehistoric period.

The archaeological material, presented thorough this comprehensive analysis of ceramic forms especially, as well as the remains of architecture and animal bone materials and tools noted the unity of almost all cultural layers (layers recorded with numbers of I-XIII). There were recorded also two construction phases. At the bottom of the excavated area, next to the sterile layer (layer XII-XIII), were found flints, their deductions and flint tools belonging to another cultural layer, from completely different period in relation to described and dated site on a hill.

Interpretation of the whole cultural layer is provided by the great number of ceramic vessels, for which many analogies were found in the ceramography of northern Bosnia, northeastern from the site of Brdašće,

Vis – Pivnica, Donja Dolina, then south of the hill in the areal of Central Bosnia Group as well as sites of Yugoslav Danube area. In connection with the oldest, layers XI and XII are dated in 9th century (Ha B 2), and the youngest layers (IV-I) in the 7th century (Ha C).

Literatura

- Basler, Đ.* 1963/64, Brdašće-Laktaši, Banja Luka – paleolitska stanica, Arheološki pregled, 6, Beograd, 1964.
- Benac, A.* 1956, Prehistorijska gradina Zecovi kod Prijedora. GZM n. s. A, XI, 1956, Sarajevo, 146-166, Tab. I-X.
- Benac, A.* 1959, Slavonska i ilirska kultura na prehistorijskoj gradini Zecovi kod Prijedora, GZM n. s. A, XIV, 1959, 13-51 + Pl. 1,4, Tab. I-XX.
- Čović, B.* 1962, Gradinsko naselje na Kekića glavici, GZM n. s. A, XVII, 1962, 41-61, Tab. I-IV
- Čović, B.* 1963, Pogrebni običaji stanovnika glasinackog područja, GZM n. s. A, 1963, 41-61.
- Čović, B.* 1965, Uvod u stratigrafiju i hronologiju praistorijskih gradina u Bosni, GZM n. s. A, XX, 1965, 27-145.
- Čović, B.* 1966/67, Praistorijska nekropola „Petkovo brdo“ u Radosavskoj, GZM n. s. A, XXI-XXII, 1966-1967, Pl. 1, Tab. I-II.
- Čović, B.* 1983, Srednjobosanska grupa, u: Praistorija jugoslovenskih zemalja, IV, Sarajevo 1983, 433-457.
- Čović, B.* 1983, Glasinacka kultura, u: Praistorija jugoslovenskih zemalja, IV, Sarajevo 1983, 413-432.
- Marić, Z.* 1958, Neki novi manji preistorijski nalazi iz Bosne i Hercegovine, GZM n. s. A, XIII, 1958, 243-253, Tab. I-III.
- Marić, Z.* 1960/61, Vis kod Dervente – naselje kasnog bronzanog doba. GZM n. s. A, XV-XVI, 1960, 151-171, Tab. I-VII.
- Marić, Z.* 1964, Donja Dolina, GZM, n. s. A, XIX, 1964, 5-128.
- Medović, P.* 1978, Naselja starijeg gvozdenog doba u jugoslovenskom Podunavlju, Dissertationes et monographiae XXII, Beograd 1978.
- Nikolić, V.* 1962, Kratak izvještaj sa sondažnog iskopavanja u Laktašima kod Banja Luke, Zbornik krajiških muzeja, I, Banja Luka 1962, 300-301.